

УДК 821.1613+821.161.1].091

ПРОЗА ВАСИЛЯ БИКОВА У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ „ЛЮБОВ І ВІЙНА”: АНТИМІЛІТАРИСТИЧНИЙ ДИСКУРС

У статті розглядається творчість білоруського письменника Василя Бикова, зокрема його повість „Альпійська балада” у контексті проблеми „любов і війна”, яка простежується у порівняльно-типологічному аспекті антимілітаристичної прози ХХ століття.

Ключові слова: любов, війна, тенденції, мілітаризм, идеократія, сакральність, подвиг.

Михаил Кудрявцев

Проза Василя Бикова в контексте проблемы „любовь и война”: антимилитаристический дискурс

В статье рассматривается творчество белорусского писателя Василя Бикова, в частности его повесть „Альпийская балада”, которая исследуется в свете проблемы „любовь и война” в сравнительно-типологическом аспекте антимилитаристической прозы ХХ века.

Ключевые слова: любовь, война, тенденции, милитаризм, идеократия, сакральность, подвиг.

Mikhail Kudryavtsev

Vasil Bykov's prose in the context of "Love and War": antimilitarist discourse

The article dwells on the creation of the Belarussian writer Vasy' Bykov, specifically his novel „The Alpine ballad” in the context of problem „love and war” that looks through the comparative-typological aspect among antimilitarist prose of the ХХ century.

Key words: love, war, tendencies, militarism, ideocracy, sanctity.

Життя і смерть, любов і ненависть, жертвовність і зрада, добро і зло як вічні антиномії в існуванні людської цивілізації з її моральними імперативами були завжди пріоритетними поняттями у розв'язанні проблем війни і миру, конфлікту особистості з антиприродним явищем нищення і руйнації.

Питання ці у художній літературі, в осмисленні істориків, філософів, митців, власне, є традиційними. Саме вони були домінуючими у творчості класиків світового письменства у найдавніші і ближчі часи. Це і численний античний і середньовічний епос, і роман „Війна і мир” Л. Толстого, „Прощавай, зброе”, „По кому б'є дзвін”, „За рікою в затінку дерев” Е. Хемінгуея, „Час жити і помирати” Е.-М. Ремарка, „Голі і мертві” Н. Мейлера тощо.

Антимілітаристичну тематику вагомо поповнили, зокрема, твори про боротьбу з німецьким фашизмом у роки другої світової війни. До теми цієї зверталось багато письменників як колишнього Союзу (переважна більшість із них брала безпосередню участь у Великій Вітчизняній війні), так і зарубіжжя.

Ще по суті у роки воєнного лихоліття писались „Дні і ночі” К. Симонова, „Шлях зорі” В. Собка, „Райдуга” В. Василевської, „Волоколамське шосе” О. Бека, новели і кіноповісті О. Довженка, серед яких відома і хрестоматійна „Україна в огні”.

Нове осмислення трагічних сторінок війни з фашизмом, аналітично-критичний підхід до причин, до явищ, увага до внутрішнього світу людини на війні, вивільнення від попередніх пафосів парадності стає властивим у творчості багатьох письменників 60 – 70-х рр. – у період так званого „потепління”, власне певної розкутості від попередньої догматичної культівської регламентації. Тон задавали передусім романи „Живі і мертві” К. Симонова, „Світло далекої зорі” і „Блокада” О. Чаковського, „Батальйони просять вогню”, „Гарячий сніг”, „Берег” Ю. Бондарева, повісті Б. Васильєва „А зорі тут тихі”, „У списках не значився” тощо. Героїчно-воєнна тематика набувала нового звучання у романах „Дикий мед” Л. Первомайського, „Правда і кривда” М. Стельмаха, „Людина і зброя” та „Циклон” О. Гончара, „Вир” Г. Тютюнника, „Голод” В. Кучера, „Пісня синіх морів”, „Гіркі тумани Атлантики” К. Кудієвського, у ряді повістей В. Козаченка, А. Дімарова тощо.

Неординарністю в осмисленні внутрішнього світу людини, злетів і падінь в найекстремальніших ситуаціях воєнного лихоліття, непомітного героїзму і морального стоїцизму у буденних епізодах війни відзначались повісті білоруського письменника-фронтовика Василя Бикова – твори, котрі по праву можна віднести до світових шедеврів антимілітаристичної прози ХХ століття.

Життєвий шлях Василя Володимировича Бикова (він народився 19 червня 1924 року в селі Бички Ушацького району на Вітебщині у селянській сім'ї) схожий на долю багатьох представників його покоління – покоління вибитого на війні (десь на межі 70 – 80-х рр. народжених на початку 20-х залишалось живими біля трьох відсотків, до них належали і такі майстри воєнної прози, як Ю. Бондарєв, Б. Васильєв, В. Астаф'єв, П. Загребельний, О. Сизоненко тощо). Навчався майбутній письменник після закінчення восьми класів у с. Кубличі на скульптурному відділенні Вітебського художнього училища. У червні сорок першого екстерном склав іспити за середню школу. Війна застала В. Бикова на Україні, де юнак брав участь в оборонних роботах. Гіркі дні відступу... Потім у Білгороді відстав од своєї колони, за що був арештований і ледь не розстріляний як німецький шпигун. Згодом воював у складі інженерного батальйону. Звільняв Україну у званні молодшого лейтенанта, зокрема брав участь у боях за Кривий Ріг, Олександрію, Знам'янку. Двічі був важко поранений. Воюючи на Другому і Третньому Українських фронтах, пройшов по території країн Східної Європи – Румунії, Болгарії, Югославії, Австрії. З війни вийшов збагачений великим життєвим досвідом. Перші твори В. Бикова про війну з'являються на рубежі

40 – 50-х рр. Це були переважно малі жанрові форми. Тематика ранніх оповідань письменника (твори свої він писав рідною білоруською мовою, багато з яких згодом сам перекладав на російську) була присвячена недавно пережитому – сторінкам Великої Вітчизняної війни: героями оповідань, а згодом повістей виступають солдати, офіцери, партизани, які опиняються, як правило, в екстремальних ситуаціях, тяжких доленосних випробуваннях.

Загалом прозу В. Бикова поділяють на воєнну і побутову. Хоча справжній талант непересячного майстра проявився саме у повістях на воєнну тематику, поставивши твори письменника серед шедеврів антимілітаристичної психологічної прози про другу світову війну. Побутова тема у творчості В. Бикова висвітлена дещо слабше. Характерно, що безкомпромісність письменника з усталеними ідеократичними штампами викликала у різні часи напади партійних критиків та літературознавців, що звинувачували автора у наклепі на радянську дійсність, в оскверненні моральних основ ладу, у викривленні правди про переможний пафос війни, у розвіюванні усталених міфів про святість і непогрішимість партійних бонзів, політруків і комісарів, котрі у ряді воєнних повістей („Мертвим не боляче”, „Круглянський міст”) постають у досить непривабливому вигляді, жорстокими та бездушними, речниками аморального конформізму.

Першою значною повістю В. Бикова на героїчну тематику вважають „Журавлиний крик” (1959) – твір, де всупереч усталеним нормам пафосності і звеличення, розкривається внутрішній світ людини, що опинилася у „пеклі війни”, на межі життя і смерті, перед суворим вибором – умерти невідомим героєм, не зрадивши совісті і честі, чи жити з печаттю зрадника. Поведінка бійців, які після наступу фашистів поділяються на героїв і малодушних підлотників, піддається психологічній мотивації, аналізу витоків і причин, що призводять до злету чи падіння особистості. Повість складалася з окремих оповідей-новел, у яких розкриваються складні характери-індивіди.

Наступна повість „Третя ракета” (1961), яка згодом була екранізована, продовжує тему „маленької людини” на війні, акцентуючи увагу на епізодах, на тих малих перемогах, які у сукупності склали у свій час Велику, тріумфальну, що рятувала світову цивілізацію від смертоносної чуми – фашизму. Про такі „малі” перемоги людського духу сказано у світовій класиці немало (до речі, і не тільки у воєнній тематиці: досить згадати хоча б повість „Старий і море” Е. Хемінгуея).

Про епізоди війни, бої і подвиги місцевого значення, про духовно-моральний гарт і змужніння людини, про катарсисну основу людської жертвовності (євангельське „віддати життя за други своя”) скаже немало письменників фронтового покоління. Про це у прекрасних повістях і романах українців Олеся Гончара („Земля гуде”, „Партизанська іскра”, „Людина і зброя”, „Циклон” та ін.) і Павла Загребельного („Дума про невмирущого”, „Європа-45”), у російських письменників війни Бориса Васильєва („А зорі тут тихі”, „У списках не значився”), Юрія Бондарєва („Батальйони просять вогню”, „Гарячий сніг”, „Берег” та ін.), Костянтина Симонова („Живі і мертві”, „Солдатами не народжуються”, „Останнє літо”), Віктора Некрасова („В окопах Сталінграда”) тощо.

Парадність, ідеологічна заангажованість як прояви партійно-дидактичних імперативів усувались на другий план, поступаючись місцем справді художньому осмисленню особистих і суспільних трагедій у суворих воєнних буднях, у духовно-моральних виборах між добром і злом, між честю і безчестям. Саме ці фактори і вирізняли прозу білоруса Василя Бикова серед кращих творів антимілітаристичної літератури II половини ХХ століття. І не тільки вітчизняної, а й зарубіжної воєнної тематики, яка була на той час пріоритетною у багатьох визначних майстрів євроатлантич-

ної цивілізації, зокрема у Е.-М. Ремарка, Г. Бюлля (Німеччина), Л. Мнячка (Чехословаччина), Е. Хемінгуей (США), Я. Івашкевича (Польща) тощо.

Художня еволюція білоруського письменника це своєрідне сходження, як і багатьох його героїв, до вищих духовно-етичних пріоритетів в оцінці людини та суспільства у час морального вибору, у філософсько-психологічних вимірах вищої правди, осягнення й усвідомлення якої стає таким необхідним у фатальні хвилини життя.

Власне не випадково у більшості повістей В. Бикова звучить мотив дороги як своєрідного пізнання тієї вищої правди, усвідомлення мети життя в усій його складності. Мотив цей наявний у повістях „Зрада” (1960), „Альпійська балада” (1963), „Мертвим не боляче” (1965), „Круглянський міст” (1968), „Сотников” (1970), „Дожити до світанку” (1972), „Вовча зграя” (1974), „Піти і не повернутися” (1978).

Воєнна тематика повістей В. Бикова різноманітна у своїх проявах. Тут і бій на передовій („Журавлиний крик”, „Третя ракета”, „Атака з ходу”, „Його батальйон”), і вилазка (причому трагічна і невдала) у ворожий тил групи бійців („Дожити до світанку”), і жахи фашистської окупації („Обеліск”, „Знак біди”, „Кар’єр”), і суворе партизанське життя у відступах і випробуваннях життям і смертю („Сотников”, „Вовча зграя”, „Піти і не повернутись”), і трагізм людини війни, що стає жертвою аморальності і підлоти своїх же, котрі не поступаються нічим перед досягненням кар’єрних сходжень, ігноруючи порядність, совість, честь („Мертвим не боляче”, „Круглянський міст”), і духовно-моральний стоїцизм людини, яка виривається з жахів фашистського полону, її здатність на самопожертву у, здавалось би, непомпезному, непоказному і нерекламованому, невідомому широкому загалу подвигу („Альпійська балада”).

Досить популярний і читабельний письменник Василь Биков, хоч і був не обділений славою і нагородами (скажімо, за повісті „Обеліск” і „Дожити до світанку” у 1974 році був нагороджений Державною премією СРСР, а в 1986 повість „Знак біди” відзначена Ленінською – найвищою на той час у країні премією), в ідеократичні часи піддавався невинуватій жорсткій критиці (за повість „Мертвим не боляче”, у якій м’ясорубка війни з аморальністю багатьох своїх же, особистів і комісарів, була змальована правдиво і безкомпромісно, автора нещадно розвінчували заподадливі ідеологи від літератури).

Характерно, що, на відміну від багатьох своїх сучасників (І. Стаднюк, Г. Бакланов, Ю. Бондарев, К. Симонов тощо), котрі тяжіли до масштабного забраження подій із зображенням військових операцій за участю генералітету, з помилками та успіхами офіцерського складу, В. Биков змальовує локальні епізоди воєнного лихоліття, долю маленької людини, здавалось би, незначної у круговерті подій, піщинки в епохальних сторінках історії, акцентуючи увагу передусім на духовно-моральних чинниках рядових гвинтиків, простих особистостей, які у сукупності своїй, пройшовши падіння, злети, спізнавши страждання, гіркі розчарування, зради, каяття, є суб’єктами тих процесів, що врятували у свій час світ від катастрофи.

Більшість героїв прози В. Бикова не чинять помпезних подвигів, які несуть малі та великі втрати німецькій військовій машині. Письменник більше психологічно вмотивовує готовність людини до великого і значного, досліджує духовно-етичну генезу особистості, яка у складних ситуаціях опиняється перед моральним вибором, перед дилемою, що ж переможе – егоцентричне чи жертвне начало.

Скажімо, у повісті „Дожити до світанку” лейтенант Івановський, пішовши з групою бійців у тил ворога, терпить невдачу в усьому: втрачає один за одним усю групу, сам залишається важко пораненим у легені, розуміючи свою приреченість, хоче вагомо відплатити ворогу, продати своє життя якнайдорожче. Лейтенант повзе, спливаючи кров’ю, до шосе, де можуть проїжджати машини з фашистами. Однак і тут доля насміялась над ним: зустрілась лише підвода з двома пристарілими обозниками, що везли солому. Їх і підриває лейтенант, гинучи при цьому сам. Для персонажів повістей Бикова подвиг полягає не в бойовій ефектності, а передусім у моральній стійкості, у здатності на самопожертву. Такими є Сотников з однойменної повісті (хилий і непримітний інтелігент, на відміну від свого показного напарника Рибак, не йде на компроміс з ворогом і мужньо приймає смерть: за цією повістю режисер Лариса Шепітько зняла чудовий фільм „Сходження”), названий вже лейтенант Івановський з „Дожити до світанку”, скромний учитель Мороз із „Обеліска”, котрий добровільно пішов на страту зі своїми учнями. Такими ж є герої повісті „Знак біди” Степанида і Петрок, котрі, переживши злигодні селянської долі під час насильницьких дій колективізаторів у тридцяті, спізнавши переслідування новітніх кріпосників, не

сприймають серцем і душею прихід фашистів, що не вважають окуповане населення за людей. На першому місці тут ставиться проблема людської гідності, котра дорожча за саме життя. Витоки народних страждань мають тут певну закономірність. Колишне заподіяне зло має свою генезу. Адже Степанида і Петрок живуть на хуторі, відбраному у часи революційних потрясінь у старого поміщика, який через втрату всього наклав на себе руки. Це самогубство Степанида сприйняла як знак грядущої біди, котра справді не примусила себе чекати.

Щоб не попасти у руки поліцаїв, Степанида спалює себе, а бомба, схована нею в землі, не розірвалась і залишається як знак майбутнього лиха.

Такий фінал повісті є певним містичним застереженням: наприкінці ХХ віку багатонаціональну і, здавалось би, благополучну у соціальному плані країну спіткали великі катастрофи і розпад, що і спричинило немало бід – екологічних, моральних, духовних, демографічних та ін.

Перемігши фашизм у роки Великої Вітчизняної, суспільство за багато десятиліть так і не змогло вийти з воєнних і соціальних потрясінь, холодна війна, що згодом переходила в інформаційну агресію-експансію, руйнувала і далі долі нових поколінь – нащадків тих, кого В. Биков зобразив у своїх повістях у вирі смертоносних протистоянь, у зіткненні (незалежно від ідеологічних приналежностей) добра і зла, духовного і демонічного начал.

Тому-то через весь цикл воєнних (та і побутово-соціальних) повістей В. Бикова проходить, як магістральна, ідея любові і жертвності, жертвності в ім'я наступних поколінь, чистота яких залежатиме від історичної, родинної, національної пам'яті. Скажімо, сюжет повісті „Вовча зграя” випливає зі спогадів головного героя, колишнього офіцера і партизана, котрий через три десятиліття їде на довгоочікувану у невтомних пошуках зустріч – зустріч із представником нового покоління, із тим, кого щойно народженим немовлям рятував від фашистської облави, за що заплатили життям бойові друзі-партизани. Левчук єдиний, хто, врятувавши немовля у смертоносному вирі вогню, куль, переслідувань, залишився живим. Він через багато літ підходить до дверей квартири, де проживає той, кому подарували життя дорогою ціною, подолавши смерть і ненависть жертвною загибеллю. Хто ж зустріне знівченого війною Левчука? Колишній партизан лише чує за дверима приємний і привітний голос... Такий фінал повісті „Вовча зграя”. Усе інше залишається недоказаним. Однак той, кого ціною життя рятували від хижаків, носіїв смерті і мороку, мусить передавати естафету пам'яті...

Саме любов, котра народжується і перемагає, перемагає і в смертоносному вирі, зачавши нове життя, є магістральною проблемою кращої повісті В. Бикова „Альпійська балада” (1963) – твору, що завоював велику популярність не тільки у республіках колишнього Союзу, але й за рубежом. Чудова лірико-романтична оповідь про кохання, яка гармонійно поєднувала суворий реалізм з неоромантичними елементами, перекладалась багатьма мовами, часто перевидувалась, була у свій час екранізована за участю прекрасних виконавців головних ролей С. Любшина та Л. Румянцевой. Як і в більшості повістей В. Бикова, герої тут діють у стислому часі: для письменника головним критерієм стають ті епізоди і ситуації, котрі дають імпульс для найповнішого розкриття характерів, які стають часто доленосними, значимими у проявах людської сутності, катарсисної основи твору. Саме катарсисну суть більшості оповідей В. Бикова визначає духовний злет позитивних героїв, злет, що у переважній більшості має трагічний фінал – закінчується загибеллю.

„Альпійська балада” В. Бикова – твір про кохання, кохання велике і прекрасне, яке в умовах смерті народжує життя. Саме тому автор і назвав свою повість „баладою”.

Баладний жанр, як правило, належить до поетичних форм, до ліро-епосу фантастичного, героїчного чи родинно-побутового змісту, з трагічними фіналами, з загадково-таємничими елементами, уривчастими повісткуваннями, драматичними діалогами.

Балада як жанр властивий, як правило, романтикам. Витоки його у народній творчості: вживалась в епоху Середньовіччя як любовна пісня до танцю (походить назва від провансальського ballor – танцювати), згодом у часи Ренесансу модернізується, наповнюючись драматизмом, героїчними, фантастичними сюжетами, історичним змістом. В епоху романтизму стає одним з найпопулярніших жанрів (Й.-В. Гете, Ф. Шіллер, В. Жуковський, О. Пушкін, А. Міцкевич, Т. Шевченко, М. Костомаров та ін.) у поетичній творчості.

У радянські часи баладний жанр реалізувався, як правило, у героїчній тематиці, зокрема у змалюванні жертвних подвигів у роки Великої Вітчизняної війни, у розробці теми вірності і кохання з частим використанням і фантастичних елементів, що відігравали роль символів (наприклад, „Русалка” В. Симоненка). Героїчне начало виступало пріоритетним у віршах-баладах М. Тихонова, К. Симонова, М. Бажана, А. Малишка тощо.

Повість В. Бикова „Альпійська балада” – реалістичний прозовий твір, однак вжита у назві твору жанрова номінація цілком вмотивована, адже саме повісткування має передусім і героїко-романтичний характер, наповнене неповторним ліризмом, трагедійно-катарсисним пафосом. За специфікою художнього світовідчуття „Альпійська балада” відрізняється від інших реалістично-психологічних повістей В. Бикова, хоча і тут поглиблена увага до внутрішнього світу героїв – персонажів, котрі належали до різних цивілізацій, ідейно-світоглядних орієнтирів (радянський полонений солдат-білорус Іван Терешка своєю безкомпромісністю і жертовністю на все життя залишиться духовно-моральним еталоном для врятованої ним ціною власного життя італійки Джулії – представниці того прагматичного світу, для якого нелегко зрозуміти і трагічні помилки, і злеті, і горе, і радощі, і грікі сумніви, і тверду, часто приховану й підсвідому, віру у власний моральний вибір).

Сюжет твору не позбавлений пригодницького начала: в основі його – втеча з концентраційного табору, розташованого в австрійських Альпах. Волею випадку, відстоюючи власну гідність у конфлікті з есесівцем, Іван Терешко здійснює чергову втечу з фашистського полону (усі попередні закінчувались невдало). Утікач виходить переможцем зі спущеними в погоню вовкодавами, хоча сам залишається з незагоєними від укусів ранами на нозі. Його супутницею випадково стає італійська дівчина Джулія, котра, скориставшись ситуацією, теж втікає з табору. Іван, що спочатку бажав усамітнитись від нав'язливої попутниці, стає ніби мимоволі опікуном беззахисної дівчини... Пригодницьке начало поступається далі лірико-романтичному і жертовно-героїчному: осмислюється традиційна вже, але невичерпна в художньо-філософських вимірах проблема „кохання і війна”, витоки якої у древніх епосах, у багатьох шедеврах світової класики, у якій порушувалась чи то патріотична, чи то визвольна, чи то революційна тематика.

Саме ця проблема стає однією із магістральних у творчості письменників, котрі писали про другу світову війну – найбільш руйнівну в історії людства (вона принесла 55 мільйонів людських жертв, біля 100 мільйонів покалічених фізично, незчисленні моральні випробовування і втрати).

Пріоритетною в осмисленні факторів незнищенності і відродження життєдайного начала звучить ця тема у воєнній поезії і прозі. Це передусім творчість представників покоління війни: К. Симонова (лірика, романи „Живі і мертві”, „Солдатами не народжуються”, „Останнє літо”, прекрасна психологічна драма „Четвертий” тощо), О. Гончара (новелістика, романи „Прапорonosці”, „Людина і зброя”, „Циклон” тощо), Ю. Бондарева („Батальйони просять вогню”, „Берег”), В. Астаф'єва („Пастух і пастушка”), О. Чаковського („Світло далекої зорі”), К. Кудієвського („Грікі тумани Атлантики”, „Пісня синіх морів”) та ін.

Проблема любові як торжества і незнищенності життя в умовах смерті і руйнації висвітлювалась по-різному. Скажімо, у „Циклоні” О. Гончара вона пов'язана з пам'яттю про велику трагедію віку, коли багато полеглих і живих так і не змогли долюбити, зустрітись після розлук, знайти свою долю: колишній студбатівець з „ночей оточенських”, а в повоєнні часи режисер Богдан Колосовський так і не зумів поєднати долю зі своєю далекою зіркою Танею Криворучко (зі вставної новели ми дізнаємося, що дівчина загинула у каменоломнях Аджимушкаю).

Тема світлого кохання, поглинутого лихоліттям війни, але незнищеного у пам'яті, звучить у скорботно-трагічній повісті В. Астаф'єва

„Пастух і пастушка” (пошуки героїнею слідів коханого завершуються знайденням через роки лише самотньої могили). Цей же мотив є провідним у романі О. Чаковського „Світло далекої зорі”. Пронесена крізь роки і незабута любов тут теж пов'язана з пошуком: колишній льотчик Зав'ялов випадково натрапляє на сліди коханої дівчини Ольги, котру вважав загиблою, розшукує її (через розповіді людей, які знали ту, що для

багатьох вважалась зниклою без вісти „світлої зорі” в житті Володимира, образ набуває нових позитивних рис), але, нарешті натрапивши на вірний слід, дізнається... про недавню загибель коханої під час випробувань на секретному заводі.

Романтичне кохання, яке не відбулося через жорстоку, принесену блокадним лихоліттям смерть, лежить і в основі спогадів головного героя (в далекому 41-му дев'ятнадцятирічного юнака Кольки Лаврухіна, а через десятки літ командира корабля): у далеку, останню передвоєнну весну він зустрічає свою першу справжню любов в особі старшої роками (їй 26 літ) актриси Олени Рєчної, яка так і не дочекалась його у холодній квартирі через голодну смерть в умовах блокадного Ленінграда.

У центрі чудової романтично-трагічної і водночас глибоко реалістичної у змалюванні подій, характерів і ситуацій повісті „Альпійська балада” В. Бикова – теж любов, що виникає випадково, стаючи доленосною і невмирущою в пам'яті і серці, любов, котра спалахує нетлінним вогником на смертоносних шляхах війни.

„Альпійська балада – це гімн коханню, що нерозривно поєднане із моральним стоїцизмом простої людини, радянського солдата, дух якого не зламали найжахливіші умови гітлерівського полону, зради і малодушність деяких своїх співвітчизників (коли герой ще на початку війни втік з полону і переховувався в українській хаті, він знову попадає у руки фашистів через підлість кума господаря, через бажання пристосуванця-обивателя прислужитись окупантам), приниження, фізичні муки і сама смерть, що стала порятунком для дорогої тепер людини – ще зовсім недавно чужої і незнайомої іноземки. Були надії на звичайне людське щастя, яке можливе в умовах миру: війна, програна гітлерівцями на Сході, йшла поступово до свого завершального кінця.

Радянський полонений Іван Терешка, родом із Білорусії, разом з друзями розробляє план втечі із табору смерті. Для цього намагались підірвати бомбу, яку есесівці наказують розібрати. Ситуація загострюється. Іван, захищаючи свою людську гідність, кидається на охоронця, який фізично і морально знущається над в'язнем. Виснажені голодом і нелюдськими умовами дехто з полонених, користуючись сум'яттям, виривається у загадкову й загрозову невідомість альпійських лісів і гір.

Це визначає першу колізію (власне сюжетну лінію) – боротьбу людини за свободу, протистояння фашистським переслідуванням. Саме тут і окреслюється духовно-моральна стійкість полоненого солдата, простого хлопця з білоруського села Терешки – маленької людини війни, котра у буденному подвигу підніметься до небуденної, сакральної величі.

Першу колізію поглибить друга – головна, яка і визначить провідну ідею твору: любов і жертвність сильніші за смерть, вони відкривають людині справжній смисл життя, роблячи її могутньою і прекрасною, дають можливість пізнати щастя навіть серед перенесених страждань, серед жорстоких випробувань, є важливими факторами в осмисленні краси і величі світу, котрий потребує порятунку від земного зла, від руйнівних сил мілітаристського безумства, молоху війни.

Іван Терешко, відстоюючи людську гідність, право на свободу при давно запланованій, але раптовій, волею обставин дарованій втечі, виходить переможцем. Він перемагає волею до життя (так і звучить в унісон биковській оповіді мотив оповідань Д. Лондона, Е. Хемінгуея, Д. Олдріджа) озброєного охоронця-есесівця, спущених у погоні за в'язнями вівчарок-вовкодавів, боронить ціною власного життя свою неждано-негадано знайдену любов в образі випадкової попутниці – втікачки-італійки Джулії. Саме ця неждана і, на перший погляд, небажана зустріч (спочатку Іван намагається відігнати нав'язливу супутницю) згодом у спільних поневіряннях відроджує, наповнюючи ніжністю й любов'ю, турботою за беззахисних, огрубілу в боях і табірних умовах душу солдата – колишнього простого колгоспника з білоруського села. У свої двадцять п'ять Іван Терешко ще так і не спізнав жінки, принадливих чар кохання. Джулія виявилась першою та і останньою у його короткому житті. Кохання, яке зароджується в екстремальних умовах

протистоянні життя і смерті, автор змальовує правдиво, з психологічною акцентацією на сприйманні героями жорстокої дійсності, у визначенні життєвих цінностей (як-не-як вони є представниками різних за менталітетом і суспільно-моральними орієнтирами націй) і разом з тим романтично красиво, з мотивацією того стану душі, коли нарочита неприязнь поступиться ще незвіданим досі почуттям любові. У пориві гніву (безпечність дівчини, що кинулась шукати своє табірне взуття, могла накликати фашистських мотоциклістів) юнак ударив свою нав'язливу попутницю по обличчю, грубо вилаявшись при цьому. Однак був обеззброєний її незлобливістю і безпосередньо дитячою наївністю:

„– Ого! – повторила, как бы передразнивая, она, обнаружив свою нарочитую обиду, и впервые с заметным любопытством оглядела его.

Полные губы ее были капризно поджаты, но в глазах уже появились готовые вот-вот запрыгать озорные смешные чертики.

Казалось, он где-то уже видел их, эти непонятные глаза на смуглом, сильно исхудавшем лице, и, почувствовав что-то новое в себе, нахмурился. Обжигающая красота девушки, ее необыкновенное бесстрашие в этом их более чем сложном положении вовсе сбили его с толку”¹.

Почуття, стан душі, життєві цілі і мрії героїв у повісті метафорично асоціюються з природою, з краєвидами Альп, контрастними в своїй основі, несучих знаковий у художньому розумінні смисл.

Вершини гір, укриті снігом, ніби уособлюють холодний подих смерті. І багаті квітами й різнотрав'ям, життєдайними дарами природи розкішні неповторною красою альпійські луки.

Саме на них спізнають щастя кохання (до цього вони були просто втікаючими в'язнями з табору знищення) Іван та Джулія – представники різних народів і соціальних станів (юнак був простим колгоспним трактористом з далекої і загадкової Білорусі, дівчина – донька заможних італійців, антифашистка за переконанням). Серед цієї мальовничої екзотики зароджується і нове життя. Тепло і життєдайність лук з розкішними маками дарують блаженство і незвідану радість, ті найщасливіші життєві миті, котрих їм більше не доведеться пізнати: незабаром Іван загине, даючи можливість врятуватися Джулії, котра ще й не могла знати, що у ній зародилось нове життя – син, якого і назве в честь батька (тобто, італійський варіант найпопулярнішого у слов'янському світі імені – Джованні).

У смертоносних кризових умовах війни неждано-негадано зароджується любов як знак перемоги життя над смертю. Наприкінці свого короткого життя у душі грубого й неговіркового тракториста відбувається той дивний злам, який дає можливість відчутти справжню радість і потребу життєвого щастя. Це дає йому можливість згадати й оцінити ту красу, яку через життєві будні, тривоги, випробування, здавалось би, й не помічав: „Сначала не очень охотно, часто прерываясь, будто заново переживая давние впечатления, как о чем-то далеком, дорогим и необыкновенном начал рассказывать ей об усыпанных желудями дубравах, о бобровых хатках на озерах, о прохладном березовом соке и целых рощах ароматной черемухи в мае. Давно он не был таким говорливым, давно так не раскрывалась его душа, как сейчас, – он просто не узнавал себя. Да и она с ее неподдельным интересом ко всему родному для него сразу стала ближе, будто они были давно знакомы и только сейчас встретились после долгой разлуки” [1, с. 212].

Характерно, що щастя кохання стає сильнішим за голод, виснажливі поневіряння, потрясіння у ситуаціях між життям і смертю.

Колгоспнику з далекої Білорусі, так мальовничо окресленої в спогадах, довелося спізнати і несправедливостей нав'язаної колективізації, і злигодні сільського життя, і смертоносного голоду 33-го (до речі, і в „Альпійській баладі” В. Бикова, і в „Людині і зброї” О. Гончара, і в „Думі про тебе” та „Чотирьох бродях” М. Стельмаха, і в романі „Люди не ангели” І. Стаднюка – творах, писаних у 60-ті роки, наявні спогади про велику

трагедію віку, що спіткала, як бачимо, не тільки Україну, а й білоруські, російські, казахські села; це, безперечно, розвіює нав'язані міфи про наскрізь утаємничену і табуйовану тему в літературі епохи соцреалізму).

Італійка Джулія – дівчина з заможної сім'ї. Вона виросла в достатку, є значно освіченішою за хлопця з білоруського села Терешки. Однак дівчина з Італії глибоко співчуває Івану, схиляється перед його подвигами, ніжно цілуючи рани, нанесені війною: цим самим Джулія ніби демонструє вдячність перед представником тієї такої загадкової у життєвих випробовуваннях, стражданнях і жертвах цивілізації, на котрій лежала сакральна місія порятунку світу од коричневої чуми.

Правда, італійська дівчина чула про голод, про беззаконня й репресії, що відбувались у свій час у загадковій і далекій країні, однак не було дано зрозуміти їй, чесній антифашистці, усіх складностей у протистоянні доброго і злого начал серед того народу, котрому в історії доводилось бути і мучеником, і переможцем. Про трагедію тридцятих їй розповідає довірливо сам Іван у той час, коли вони, голодні, ділять чергову порцію хліба: „Но он уверовал уже в ее ласковое расположение к нему, потянулся к ней сам, и потому в нем начала пробуждаться давно уже не испытываемая потребность в откровенности.

– Случается, когда неурожай. В тридцать третьем, например.

Траву ели...

– Вас траву?

– Какую траву? – он нагнулся и сорвал горсть травы. – Вот эту самую.

Без цветов, конечно. С голоду отец умер.

Джулия удивленно остановилась, строгое ее лицо помрачнело. Испытывающе-подозрительным взглядом она смотрела на Ивана и ничего не сказала, только выпустила его руку и почему-то сразу замкнулась. Он, опечаленный невеселым воспоминанием, тихонько зашагал дальше.

Да, голодали, и не только в тридцать третьем. Спасала, обычно, карточка, но и ее не всегда хватало до новой. После смерти отца в семье осталось четверо детей. Иван старший. Он вынужден растить с матерью ребят, кормить семью.

Ой, как нелегко это досталось ему” [1, с. 238].

Як бачимо, тут через життя конкретної людини окреслюється трагедія всього великого народу, на долю якого випали у ХХ столітті війни, революції, соціальні експерименти, що в свою чергу несли нові біди з голодом і злигоднями.

Італійці Джулії не все дано зрозуміти: про країну, яка прийняла на себе головний удар фашистської воєнної машини, вона знала лише з європейських інформаційних джерел, які теж були по-своєму тенденційними. Однак серцем і душею дівчина відчувала людську порядність і доброту, стійкість і безкомпромісність, фальш і зраду.

Так вона висловлює, наприклад, своє ставлення до зрадників- власовців, котрі горе, пережите народом-мучеником у часи соціальних експериментів, революційних ексцесів, використовували в брудних пропагандистських цілях. Правдива і довірлива оповідь Івана про виселення багатьох селян-трудівників у Сибір асоціюється в дівчини з пропагандистським агітпропом генерала Власова – звичайного користолюбця-перебіжчика (на жаль, апологетика великих зрадників усіх часів і народів стає модною і пріоритетною в останні десятиліття: формується нова свідомість – культ відступництва). Тому-то розповіді Івана про Сибір Джулія не хоче сприймати, вважаючи неправдою:

„– Нон правда! – вдруг крикнула она и будто ударила его взглядом – столько в ее глазах было горечи, обидь и самой неприкрытой враждебности.

Нон правда! Нон! Иван – Власов!” [1, с. 239].

Сам Іван Терешка, на долю якого, як і багатьох його співвітчизників, випали і репресивні дії, більшовицьких експериментаторів, і голод, і передвоєнні лихоліття, і надії на краще життя, і фронт, і поранення, і жахіття гітлерівських таборів, усвідомлює, що

може втратити довіру у Джулії через гірку правду – ту правду в усіх її непростих осягненнях, котрої не дано зрозуміти навіть тій, що неждано стала для нього близькою і рідною: „Конечно, о голоде лучше бы промолчать, может, не надо было упоминать и о раскулачивании, хоть и неприятно это – скрывать правду, но теперь, по-видимому, надо было это сделать. Очень уж обидно было лишиться ее доверия именно сейчас, после всего совместно пережитого. В то же время Иван подсознательно чувствовал, что дело тут было не в нем: в душе обоих рождалось нечто великое и важное, перед которым всякая расчетливость казалась унизительной (тут і далі виділення моє – М.К.).

Вот жди теперь неизвестно чего! Можно было представить себе, как восприняла бы Джулия его правду, высказанную без обиняков, могла ли она понять всю сложность того, что происходило в его стране? [1, с. 240].

Характерно, що тут спостерігаємо психологічну мотивацію тих складних суперечностей між представниками різних національностей, врешті різних у духовному й політичному плані цивілізацій, коли особисте зближення в силу екстремальних обставин, кризових ситуацій у протистоянні життя і смерті має підпорядкувати всі соціальні, класові, національні розбіжності найнеобхіднішому критерію в людських відносинах – любові і взаєморозумінню. Між людьми, котрі випадково зустрілись у смертоносному вирі воєнних подій, виникає велике і світле почуття – почуття кохання, для якого не може існувати ні кастових, ні ідеологічних, ні національних, ні расових бар'єрів.

У повоєнній літературі про любов і дружбу наших співвітчизників з представниками інших країн (навіть тими, кому довелося перебувати й у стані супротивників) написано було немало творів. Тут і новели О. Гончара „Модри Камень”, „За мить щастя”, і романи „Дорога на Рюбецаль” І. Гуро, „Берег” Ю. Бондарєва, „Життя і доля” В. Гроссмана, „Гіркі тумани Атлантики” К. Кудієвського, „І один у полі воїн” Ю. Дольд-Михайлика (до речі, цікавий і, на жаль, сьогодні призабутий твір про долю радянського розвідника Григорія Гончаренка, українця за національністю, що діяв під ім'ям німецького офіцера, барона Генріха фон Гольдрінга у далекому ворожому тилу; роман був у свій час надзвичайно читабельний ще задовго до тріумфального сходження „Сімнадцяти миттєвостей весни” Ю. Семенова), „Почесний легіон” В. Собка, і популярні свого часу драми „Друга зустріч” того же Собка, „Пам'ять серця” О. Корнійчука (твору про кохання, пронесене крізь роки українкою Катериною та італійцем Антоніо, шкодила, на жаль, надмірна заідеологізованість у стилі брежнєвсько-суловського режиму, від чого зворушлива морально-етична тема відходила на задній план, поступаючись ідеократичній – лєнінській), „Перебіжчик” братів Тур тощо.

Дана тема розв'язувалась у багатьох авторів по-різному: в одних (О. Гончар, Ю. Бондарєв, В. Гроссман, І. Гуро, К. Кудієвський, Ю. Дольд-Михайлик) пріоритетним було загальнолюдське, морально-етичне, патріотичне начало, в інших часто переважали ідейно-політичні фактори.

В „Альпійській баладі” В. Бикова (письменника-фронтовика, котрому довелося бачити сувору війни – правду, яка не вписувалась у пропагандистські міфи) головними є моральні домінанти, змалювання передвоєнної і воєнної дійсності в усіх її суперечностях і складностях.

Так, наприклад, у головну, антимілітаристську тему органічно вплітається інша – тема репресій і беззаконь, які творились напередодні війни. Однак і в основі цієї проблеми лежить скоріше з точки зору письменника передусім морально-етичний фактор, поскільки людська підлота не залежить від ідеологічних орієнтацій – вона в основі гріховного начала.

Як розповідає Іван Джулії про трагічні події тридцятих, людей тоді рятували солідарність, милосердя, взаємодопомога, а нищили своїх ближніх задрісники і недоброчливці, часто просто так, для торжества підлоти:

„На картошке жили. Так то одна тетка в деревне принесет чего, то другая. Сосед Опанас дрова привозил зимой. Пока я подрос. Жалели вдову. Хорошие ведь люди. Но были и сволочи. Нашлись такие: наговорили на учителя нашего Анатолия Евгеньевича, ну его и забрали. Честного человека. Умный такой был, хороший. Все с председателем колхоза ругался из-за непорядка. За народ болел. Ну и какой-то сукин сын донес, что он якобы против власти шел. Тоже десять лет получил. По ошибке конечно” [1, с. 248].

Характерно, що антикультівська тематика репресій і беззаконь була досить популярною у П пол. 50-х і 60-х роках: вона теж впливала з ідейно-політичних імперативів – з рішень XX та XXП з’їздів КПРС.

Однак це давало можливість сказати в художній літературі слово суворой правди – правди про війну, без парадності і без прикрас, правди про підлотників і кар’єристів, котрі міняли для власної вигоди і кольори, і прапори, і тотальні ідеології, відверто переходили заради шкурних інтересів у стан перемагаючого ворога, рятуючи себе, ставали на шлях дезертирства, відступництва і т.д.

Прикладом змалювання таких жорстоких реалій дійсності є власне і творчість В. Бикова, для якого патріотизм, моральний вибір героїв, їхні людські якості, проблеми порядності і чесності, совісті й жертвності не є поняттями, підпорядкованими відповідним ідеологіям. Саме моральні, духовно-етичні домінанти, а не ідеологічні постулати в основі повістей „Альпійська балада”, „Мертвим не болить”, „Сотников”, „Дожити до світанку”, „Вовча зграя”, „Піти і не повернутись”, „Знак біди”, „Кар’єр”.

До речі, у передостанній із вказаних повістей („Знак біди” у 1986 році була відзначена Ленінською премією – найвищою нагородою у радянські часи) найзапопадливішими виконавцями злочинних акцій при різних режимах виступають одні і ті ж „достойники”, котрим протистоять ті, хто не зраджує власній совісті.

Висловлює устами героя з „Альпійської балади” (і, безперечно, не з політично-цензурних міркувань) і іншу правду – правду про ті позитиви, котрих справді було немало у соціальних перетвореннях ідеократичної радянської дійсності: „Я вот на тракториста выучился, и бесплатно... Потом в техникум поступил. Механизации. А учителей сколько стало. Из тех же мужиков...” [1, с. 243].

І це гордість людини за свій народ, за свою багатостраждальну країну, гордість як ознака патріотизму, котрий не змогли порушити ніякі викривлення і зловживання.

Ця проблема у літературі 60-х років та й пізніше була однією із ключових. Відстоюють у боях Великої Вітчизняної своєю Батьківщину, свій народ, свої моральні цінності і рядовий студбативець Богдан Колосовський з „Людини і зброї” О. Гончара, і генерал Серпілін з „Живих і мертвих” К. Симонова, і радистка Оксана з віршованої повісті „Політ крізь бурю” М. Бажана, і кореспондентка Варвара Княжич з роману „Дикий мед” Л. Первомайського, і Оксана Лугова з трагедії М. Руденка „На дні морському”...

Усі ці люди, кожен по-своєму, постраждали від всяких зловживань режиму, від репресивно-карального апарату. Однак почуття любові до Вітчизни, здатність на самопожертву заради роду і народу, почуття сакральної правди, краси вірності (за висловом О. Гончара) має стояти вище особистих образ.

Така ідея була однією з пріоритетних в літературі з давніх-давен: варто згадати хоча б „Слово о полку Ігоревім”. Характерно, що один із героїв сучасного, досить популярного телесеріалу „Штрафбат” пояснює своїм бойовим, приреченим на смерть товаришам (усі вони пережили і тюрму, і знущання особистів, і приниження, і жорстокі умови табірної та воєнного виживання), що загинуть вони все-таки не марно, їх сакральна місія полягатиме в тому, щоб їхні нащадки ходили по своїй, а не чужій землі (наприкінці чудом уцілілий в бою священник, здіймаючи руки до неба, просить Господа упокоїти тих, хто поліг у битві за землю Руську).

У священну місію своїх співвітчизників, котрі не тільки зламали хребет фашизму, але

й рятують від нього інші країни, не прагнучі до радянського соціалізму („...весь Советский Союз спасает и Италию, и Францию, и Германию... Да мало ли кого. Хотя они и буржуазные. Ведь, кроме нас, кто бы Гитлера остановил?” – 1, с. 243), вірить з надією і сподіванням Іван Терешка з „Альпійської балади” В. Бикова.

Цю думку підтримує й італійка Джулія, зворушена ніжністю, самовідданою турботою свого неждано знайденого між життям і смертю друга – друга, який став доленосним обранцем.

Високі почуття, що виникають між білоруським юнаком Іваном та італійською дівчиною Джулією в умовах тяжких випробувань, боротьби за виживання, ознаменують торжество любові над посіяними фашизмом злом, мороком, смертю, ненавистю.

Любов породжує життя, щастя, а ненависть – лише руйнацію і смерть. І поетизація любові проходить лейтмотивом через усю повість „Альпійська балада” В. Бикова – чи не найкращий твір в усьому творчому доробку письменника про високе і прекрасне в людських взаєминах. Суспільні, політичні проблеми, горе і війна у цих взаєминах відходять на задній план як щось другорядне і привнесене невлаштованою і дріб’язковою людською природою. Натомість перемагає найкраще і життєдайне – те, над чим не владні ні національні, ні класові бар’єри: „Что-то недосказанное, второстепенное, все время удерживающее их на расстоянии, было преодолено, пережито счастливо и почти внезапно. Мучительные вопросы, которые до сих пор волновали Джулию, видимо, были ею отделены от главного и отодвинуты на задний план. С этого момента для обоих остались лишь пряный аромат земли, маковый дурман луга и знойный блеск высокого ясного неба. Среди дремучей первозданности гор, в одном шагу от смерти родилось неизведанное, таинственное и властное, оно жило, жаждало, пугало и звало” [1, с. 250].

Людське життя, котре в умовах війни змагається зі смертю, котре водночас нічого не вартує і разом з тим стає неоцінено дорогим, вимірюється в інших, неземних масштабах. Тому й любов, яка так неждано в кризових, смертельних ситуаціях єднає білоруса Івана та італійку Джулію, зупиняє у відчутті закоханих час:

„Время, казалось ему, остановилось, исчезла опасность. У самого лица его жарко горели ее большие черные глаза. В них теперь не было ни озабоченности, ни страдания, ни озорства – ничего, кроме властного в своем молчании зова: что-то похожее Иван чувствовал на краю бездны, которая всегда пугала и влекла одновременно” [1, с. 250].

Художня майстерність В. Бикова у висвітленні найкращих людських почуттів і настроїв, що контрастують темній руйнівній стихії смерті, уособлюючи життєдайне начало любові, є справді тут неординарною, еталоном поетичного мистецтва у прозових формах. Музика сердець двох виснажених табірними умовами, голодом і переслідуваннями людей, які протистоять молоху смерті, зливається зі співом життєдайної природи, з торжеством світла над мороком:

„И земные недра, и горы, и могучие гимны всех потоков земли согласно притихли, оставив в мире только их двоих” [1, с. 251].

Дівчина-іноземка, котру випадково зустрічає, опікує, рятує при втечі з полону радянський солдат-білорус Іван Терешка, стає найдорожчою людиною для нього самого, рятівника, якому здається дивним, неземним поява між життям і смертю чогось великого і незвіданого:

„... иначе как бы случилось такое – в плену, в двух шагах от смерти, с чужой незнакомой девушкой, явившейся из совершенно другого мира и так неожиданно оказавшейся самой дорогой и значительной из всех, кто когда-нибудь встречался на его пути” [1, с. 252].

Нагадаємо, що почуття тут виникають між представниками різних країн, різних народів, які дуже мало знають одне про одного (хоча Джулія мріє про життя з Іваном у далекій Білорусії, яка постає в її уяві близькою і рідною), різних соціальних станів й

ідейних світоглядів.

Таке спостерігаємо у романах „Гіркі тумани Атлантики” К. Кудієвського (любов до англійської дівчини, з якою зводить випадково доля у морському каравані смерті радянського моряка, була пронесена ним через усе життя), „Берег” Ю. Бондарева (майже через три десятиліття німка Емма, яка ніколи не захоче соціалізму, зустріне свого колишнього рятівника, у минулому лейтенанта, а тепер письменника Вадима Нікітіна, котрого чекала з надією й любов’ю усі ці довгі роки), у чудовій новелі „За мить щастя” О. Гончара, де передано трагічне кохання радянського солдата Сашка Діденка і юної вродливої мадьярки (за цю любов герой поплатився життям: трибунал засудив його до розстрілу за випадкове убивство пристарілого чоловіка-нелюба, що ніс смертельну загрозу закоханим).

Різні долі, різні драми і трагедії. Різне їх художнє осмислення.

Іван і Джулія з „Альпійської балади” В. Бикова, спізнавши кохання і ціну звичайного людського щастя на межі виживання, хочуть вірити тільки в краще і в страшній небезпеці для обох: їм у пориві ніжності, у світлі райдужних мрій не хотілось думати про те, що їх може чекати потім – власне те, що може перекреслити право на життя, на любов. Адже людину і в найгірших життєвих ситуаціях завжди не покидає надія:

„Почему человек не может иметь маленькой надежды на счастье, ради которого рождается на этот свет и к которому всю жизнь стремится? Почему бы и в самом деле не приехать ей в тихие его Терешки у двух голубых озер, если она хочет этого, если он любит ее, как, очевидно, не способен полюбить ни одну девушку в мире?” [1, с. 255].

Цікаво, що в аналогічній ситуації – на межі життя і смерті – опиняються герої роману Бориса Васильєва „У списках не значився” („В списках не значился” – 1974) – твору, сюжетна канва якого певною мірою є авторським вимислом, однак писаного на основі дійсних трагічних подій 1941-го – героїчної оборони Брестської фортеці.

Їх двоє, юний лейтенант Коля Плужников і єврейська дівчина Мірра зі скаліченою з дитинства ногою (власне, тому і вважала, що не має права на щастя), потрапляють, як і Іван та Джулія з биковської повісті, у смертельну пастку війни: вони опиняються у відрізаних від життя казематах фортеці без променів живого світу з невеликими запасами консервів, питної води, зі зброєю і патронами.

Як і Іван Джулію, так і Коля Плужников опікує свою, здавалось би випадкову, співмешканку, поступово розуміючи, наскільки близькою і рідною вона стає йому.

Серед мороку смерті, серед затхлих від крові, донесеного чаду снарядів і вогню, трупів полеглих, наповнених шурами казематів, іскріє, розгоряючись, промінь любові – промінь життя.

Лейтенант Плужников міг би врятуватись, зробивши нічну вилазку із фортеці, котра, власне, стекла кров’ю, обороняючись більше місяця. Однак юнак не може залишити напризволяще безпомічну Мірру, яка не стільки боялась смертельної небезпеки, скільки помилитися в тому, кого покохала вперше в житті. Він виявився гідним любові дівчини:

„– Я боялась, я так боялась.

– Что уйду с ними?

– Нет, не это самое страшное.

Я боялась услышать, что ты не такой.

– Какой – не такой.

– Не тот, кого я люблю...” [2, с. 162].

Життєдайна сила любові протистоїть (як і в „Альпійській баладі” В. Бикова) загрозливій оргії смерті, що гуляє навколо:

„А наверху – война. А я такая счастливая, такая счастливая, что у меня сердце сейчас разорвется” [2, с. 163].

Як Іван та Джулія, лейтенант Коля Плужников та Мірра – теж представники різних

національностей та і, по суті, різних соціальних систем, заснованих на відмінних, не зрозумілих одне одному ідейно-політичних факторах (Мірра проживала у Бресті, який до 1939-го року – протягом двох десятиліть – входив до складу Польщі). Навіть у безвиході, по суті в приреченості на загибель у героїв „Альпійської балади” В. Бикова і „У списках не значився” Б. Васильєва іскоркою жевріє надія на можливість порятунку і звичайного людського щастя. Джулія мріє про сина, котрий скрасить їх з Іваном життя у далекій і невідомій Білорусії:

„Иванио! Иванио, карало – филие!
Син! Маленька син!” [1, с. 254]

Мірра у могильних підвалах Брестської фортеці відчула, що стане матір'ю, що в ній жевріє нове життя, яке вона будь-що мусить врятувати:

„Каждой женщине бог дает немножечко счастья и очень много долга. А я была счастлива. Я была так счастлива, как не может быть счастья никакая другая женщина во всем мире, потому что это счастье дал мне ты, ты один и только мне одной. Дал вопреки войне, вопреки немцам, вопреки моей судьбе, вопреки всему на свете! Я знаю, что тебе тяжелее, чем мне: ты остаешься один, а я уношу с собой кусочек твоего будущего. Я знаю, что сейчас идут самые страшные часы нашей жизни, но мы должны, мы обязаны пережить их, чтобы жил он, наш маленький” [2, с. 181].

Жити ціною життя! Така проблема (проблема жертвності в ім'я майбутніх життів) проходить лейтмотивом через повісті і В. Бикова („Альпійська балада”, „Дожити до світанку”, „Вовча зграя” тощо), і Б. Васильєва („А зорі тут тихі”, „У списках не значився”), через романи Ю. Бондарєва „Берег”, О. Гончара „Прапорносії”, „Людина і зброя”, „Циклон” тощо.

Іван Терешка з „Альпійської балади”, усвідомлюючи наближення смерті, яка наближалася в образі спущених фашистами вовкодавів, спихає Джулію з обрива у сніг. Врятувавши кохану дівчину, гине сам („Он только понял, что самому с больной ногой так прыгнуть не удастся” – 1, с. 273). Розірваний вівчарками вмить, герой так ніколи й не дізнається, що Джулія врятувалась, що у них народиться син, який разом з матір'ю берегтиме пам'ять про батька („истинно русского по доброте и достойного восхищения по своему мужеству” – 1, с. 275), і про загадкову країну й людей, що народжують таких героїв.

У персонажів повісті „У списках не значився” дитя так і не появилось на світ. Мірра при спробі вийти з фортеці, приєднавшись до вигнаних на роботу жінок, гине трагічно. Її впізнає німець – саме той, кому вона випросила життя у Колі: той так і не наважився розстріляти беззахисного полоненого. А це виявиться для дівчини-єврейки, дівчини-інваліда фатальним.

„Она еще ползла, когда ее дважды проткнули штыком, и эта двойная пронзительная боль была первой и последней болью, которую она почувствовала своим хрупким и таким еще теплым телом. Яркий свет полыхнул перед ее крепко зажмуренными глазами, и в этом беспощадном свете она увидела вдруг, что у нее уже никогда не будет ни маленького, ни мужа, ни самой жизни” [2, с. 185].

Для Колі Плужникові так назавжди і залишиться невідомою доля Мірри і їхнього ненародженого дитяти: він сам ще проживе декілька місяців у казематах фортеці і помре нескореним.

Жертвною смертю, віддавши життя „за други своя”, помре Іван Терешка з биковської „Альпійської балади”. Йому не дано було спізнати щастя з Джулією, не дано знати про народження сина Джованні, який вивчить російську мову і буде нерозривно пов'язаний сакральними узами з народом і країною свого батька.

Іван Терешко не буде овіяний славою і нагородами: простий солдат, що потрапив у полон і при втечі з нього здійснив непомітний, але по-своєму великий своєю жертвністю

і благородством подвиг, так і залишиться невідомим, як і більшість його мужніх співвітчизників. Його чисто людська краса, краса вірності і честі великого народу, що вистояв і переміг страшне зло у світовій війні, оцінюється у листі Джулії в далеке білоруське село Терешка – у листі, що служить епілогом до повісті:

„Одни, уходя из жизни, принимали смерть как благословенное освобождение от мук, уготованных им фашизмом, – это давало им силы достойно встретить финал и не погрешить перед своей совестью. Другие же в героическом единоборстве ставили смерть на колени, являя человечеству высокий образец мужества, и погибали, удивляя даже врагов, которые, побеждая, не чувствовали удовлетворения – столь относительной была эта победа. Таким человеком был и ваш соотечественник Иван Терешка, с которым воля провидения свела меня на трудных путях победной борьбы и огромных утрат” [1, с. 274].

Характерно, що невідомим героєм залишатиметься назавжди для співвітчизників двадцятирічний лейтенант Коля Плузников з повісті Б. Васильєва „У списках не значився” – художній прообраз реального, безіменного і останнього захисника Брестської фортеці, якого, немічного від ран і голоду, але нескореного гітлерівці взяли лише у квітні 1942 року. Йому, неподоланому і в смерті, віддали військові почесті навіть вороги:

„И вдруг немецкий лейтенант звонко и напряженно, как на параде, выкрикнул команду, и солдаты, щелкнув каблуками, четко вскинули оружие „на караул”. И немецкий генерал, чуть помедлив, поднес руку к фуражке. А он, качаясь, медленно шел сквозь строй врагов, отдававших ему сейчас высшие воинские почести. Но он не видел этих почестей, а если бы видел, ему было бы уже все равно. Он был выше всех мыслимых почестей, выше славы, выше жизни и выше смерти (тут і далі виділення моє – М.К.).

Страшно, вголос, как по покойнику, закричали, завыли бабы. Одна за другой они падали на колени в холодную грязь. Рыдая, протягивали руки и кланялись до земли ему, последнему защитнику так и не покорившейся крепости.

...Он упал на спину, навзничь, широко раскинув руки, подставив солнцу невидящие, широко открытые глаза. Упал свободным и после жизни, смертью смерть поправ” [2, с. 206].

Слушним тут може бути запитання і про інших жертв світової війни – солдатів та офіцерів вермахту, яких аж ніяк не дорікнеш у відсутності військової доблесті та мужності.

З цього приводу наводить на роздуми цікава збірка оповідань „Подорожній, якщо ти повернеш у Спа...” Г. Бюлля – німецького письменника, лауреата Нобелівської премії, автора антифашистських та антивоєнних романів „Де ти був, Адаме?”, „Він не сказав ні єдиного слова”, „Дім без господаря” та ін.

В оповіданнях вказаної збірки йдеться мова про трагедію морально й фізично знівеченого фашизмом молодого покоління, покликаною вбивати. Вчорашні школярі не усвідомлюють, чому вбивають і гинуть самі. Живуть вони у світі вчорашніх шкільних ілюзій.

Так, наприклад, юний льотчик з оповідання „Мітли би тобі в'язати” в останні, передсмертні хвилини життя чує голос шкільного вчителя і стук крейди по дошці. Фрагменти шкільного життя і пояснюють суть проблеми: все було ще в школі підпорядковано мілітарній меті – сформувати з хлопчиків воїнів-загарбників.

Саме ідеологія гітлеризму була заснована на окультному підґрунті, на теорії створення надлюдини. У той же час теоретики інтернаціональної ідеократії з експансіоністськими намірами світової революції, з класовими пріоритетами формування спільнот без роду і племені не змогли витравити духовно-етичні традиції на території, що колись звалась Світою Руссю: сакральні цінності, попри всякі чистки і випробовування народ зберіг. Суть цієї проблеми слушно трактує сучасний православний історик і публіцист, наголошуючи на тому, що тевтонське неоязичництво, заковане в метал

лукавими лихварями світової закуліси, розраховували лише на зустріч з атеїстичною масою, прикрашеною кумачевими атрибутами. Однак загарбникам „предстояла зустріч з іншими духовними реаліями. Етим мистикам было невдомек, что у каждого престола даже разрушенного православного храма незримо стоит Ангел, и идет служба. Что миллионы умерших и живых православных христиан молятся о России” (тут і далі виділення моє – М.К.) [3, с. 130].

Характерно, що тяжкі випробовування у найбільш кровопролитній війні за всю світову історію зміцнили національно-патріотичні пріоритети, поставивши їх над інтернаціональними постулатами формування людини без роду і племені.

Сакральнo-містичний смисл великих жертв і перемог впливав із цікавих спостережень-висновків: „Да, после беды к нам пришла победа. (Миллионами трупов будут усеяны российские поля. Те, кто хоронил их, обращали внимание: наши лежат лицом к небу; немцы – ничком. Как Фауст в гробу). А раненый змей, меж тем, злобно шипя, уполз доедать Европу [3, с. 131].

Про перевагу духовно-етичних факторів над ідеократичними в роки найтяжчих випробовуваннях і свідчать кращі воєнні повісті Василя Бикова, що гідно увійшов у світовий контекст антимілітаристичної літератури ХХ століття.

І знаменною є творчість білоруського письменника В. Бикова саме воєнною прозою, своїм неординарним баченням людської особистості в умовах мілітарних лихоліть, локальних і глобальних катастроф. Напередодні розвалу радянської системи з'явилась повість Василя Бикова „Облава” (1988), яка була присвячена трагічним подіям насильницької колективізації, що калічила долі багатьох селян, чесних трудівників.

Постперебудовча соціальна катастрофа постає перед нами зі сторінок незакінченої повісті „Афганець”, де зображена доля викинутих з життя „маленьких людей”, які стали зайвими у ринкових умовах.

Правда, ці твори поступалися художнім рівнем воєнній прозі В. Бикова (представника трагічного покоління), який, проживши декілька років за кордоном (Фінляндія, Німеччина, Чехія), приїхав померати на рідну землю і закінчив нелегку життєву стежу в онкологічній клініці поблизу Мінська 23 червня 2003 року.

Література

1. Биков Василь. Повести. – К., 1989. – 416 с.
2. Васильев Борис. В списках не значился. – Харьков, 1990. – 208 с.
3. Воробьевский Ю. Шаг змеи: Дьявол в истории последнего тысячелетия. – Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2003. – 525 с.